

Pospíšil, Ivo

Užitečné kompendium a otevřené problémy

Slavica litteraria. 2009, vol. 12, iss. 2, pp. [149]-153

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103402>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE

UŽITEČNÉ KOMPENDIUM A OTEVŘENÉ PROBLÉMY

Augustin Maťovčík – Peter Cabadaj – Pavol Parenička: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Druhé vydanie. Literárne informačné centrum, Slovenská národná knižnica, Bratislava 2008.

Druhé vydání slovníku, po kterém již slovenská, ale i jiná veřejnost volala, přináší v podstatě velmi uspokojivé výsledky, i když nesdílím nemírné nadšení některých recenzentů: lépe je střídavě pochválit s připomínkami, jež se sice nemusí autorům líbit, ale mohou něco přinést, přinejmenším debatu, ale ani v tu nedoufám: každý se dnes stará spíše o sebe, má provždy hotový systém hodnot a přiliš se o mínění druhých nestará. Navíc tato mínění nebývají míněna dobře, jsou spíše osobní, invektivní povahy, a proto se nelze ani divit. Snažili jsme se, aby ty následující byly skutečně *sine ira et studio*.

Na rozdíl od jinak podobných kompendií vydaných na Slovensku, ale i u nás a jinde, která se nevyhnula proslulému „kádrování“, se autoři důsledně, tedy i deklarativně a fakticky snaží se těmto doprovodným charakteristikám obvykle stárnoucím nejrychleji z celého textu ve všech dobách a za všech režimů vyhýbat. Toto kádrování si dobře pamatujeme z předlistopadové doby, ale i z devadesátých let minulého století. Byly to až směšné věci, když jeden vysoký akademický funkcionář zaškrtával v jedné habilitační práci jména a díla, tedy nové libri et auctori prohibiti 90. let, jichž se sám dovolával v dobách svého radikálního mládí v 50. a 60. letech: tempora mutantur a životí tropí hlouposti. Na jedné straně jsou tedy ony zákazy, které títo pánové dobře znali v mládí a co se v mládí naučíš, ve stáří musíš znovu s opačným znaménkem použít, jest nám věřit, již věcí minulosti, na druhé straně je zde další nebezpečí zvané „political correctness“, tedy v jistém smyslu hodnotové vykastrování textu, ostentativní se vyhýbání jakýmkoli hodnocením či uváděním neutrálních faktů a nic neříkajících komentářů, jen aby nic nemohlo být vykládáno jako neobjektivní stranění nebo dokonce diskriminace. Zde je každá rada drahá, nelze dát nějaký předpis: je to otázka citu pro míru a také schopnost vyvolat svými soudy pocit důvěryhodnosti autora nebo autorů. Věříme, že jejich názor je seriózní a i když s ním nesouhlasíme, vychází z vážnosti, objektivně motivovaných úvah. Myslím, že takový cit pro míru tento autorský v podstatě má, ale přesto se asi bál, a tak se hromadění některých faktů vyhýbal (např. sebevraždy autorů, příčiny jejich úmrtí, jejich často krajní politické názory) vyhýbal, aby jim snad neublížil nebo neškodil jejich památce. Nemám tím na mysli vyslovené politické soudy nebo uvádění necitlivých detailů biografických jako spíše fakta důležitá pro pochopení autorovy osobnosti a díla a také určité názory soudy a koncepce, neboť jinak se takový slovník stává pouhým sběrem informací, a to ještě vybraných, nikoli dílem odborným, neřku-li vědeckým.

Dalším problémem slovníku je jeho aktuálnost. Je dobře, že autoři doplnili text o spisovatele, jež se objevili jako relevantní po roce 2000, někdy mi však jejich uvedení připadá jako stejně pozdní a údaje nejsou nejčerstvější. To je ovšem bolest celého slovníku, kde podle mého názoru uzávěrka byla příliš časná a neumožnila další textové zásahy, snad jen kromě data úmrtí. O některých autorech se tu v textu píše jako o živých, na počátku textu je však doplněno datem úmrtí (F. Štrauss, B. Chňoupek aj.) Asi by bylo lepší zasáhnout do slovníku podstatněji, když už rok vydání byl 2008 a jako novinky jsou uvedeni spisovatelé publikující výrazněji od roku 2000.

Struktura hesla je standardní, texty jsou napsány dobře, s odpovídající rutinou. Lze dosáhnout, aby byl takový slovník, který má být spíše jen zásobárnou informací, také v něčem objevný? Jako literárněvědný lexikograf nejsem nejzkušenější, ale z té malé zkušenosti pěti šesti podobných projektů jsem si odnesl skromnou a uměřenou zásadu, že je dobré, když se v každém větším hesle objeví alespoň jedna víceméně objevná, nečekaná, neobvyklá věc, ale nemyslím tím nic zcela originálního, nějaký koperníkovský obrat, ale třeba jen vyzvednutí nějakého dosud zasutého aspektu, faktu zrcadličího osobnost a dílo nebo posun důrazu. Nejsem si jist, zda je tato myšlená podmínka v tomto slovníku naplněna, možná jen v některých heslech.

Jak jsem již uvedl, nestrannost, to, čemu můj univerzitní učitel Jaroslav Burian ironicky říkal „buržoazní objektivismus“, není jistě naplněna doslova a je to tak vlastně dobře. Autoři ji poněkud obcházejí asi tak, že co do rozsahu jsou upřednostňováni autoři známí svou národní orientací. Kvantita nemusí být ještě bezprostředním ukazatelem autorské přízně, ale většinou tomu tak bývá. Rozevírající se nůžky tohoto typu ukazují například rozsah hesla věnovaného Ladislavu Novomeskému na straně jedné a desítkám druhořadých publicistů, jejichž jména jsou širšímu okruhu čtenářů, nehledě na cizince, možná i zahraniční slovakisty, sotva známa, jejichž heslo je stejně rozsáhlé; zvláště frapantní je to v případech, když stejně dlouhé heslo jako špičkoví umělci slova mají někteří literární kritici nebo vědci, jejichž podíl na utváření moderní slovenské literatury je např. s Novomeským nesrovnatelný a jejichž význam patrně po čase zmizí do nenávratna. In margine (na margo): v slovnících Slavica, kde se mapuje slavistika na dnešní Masarykově univerzitě, jež byly publikovány na počátku normalizace a potom zase na počátku 90. let – a jsou psány v podstatě elegantně a s noblesou hodnou akademické obce – se přesto jako v kapce vody zrcadlí podobný problém. Vládnoucí dobová ideologie se neprojevuje ani tak v explicitním politickém hodnocení, ale především v rozsahu hesel: ti, kteří byli v jednom slovníku nespravedlivě odbyti několika větami, jsou v druhé velikány vědy, jiní jsou naopak marginalizováni, je omezován počet jejich uváděných studií. Vzniká tak záměrně nepravdivý obraz o vědecké kapacitě jedinců. Taková kritika se ovšem lehce napíše, horší je to s praktickým naplněním objektivity, pokud je vůbec možná: je tu třeba mnoho jemnosti a citlivosti a hlavně hloubkové znalosti oborů, což se může ukázat, až se bude koncipovat nový slovník tohoto typu. Tak tomu je i v případě tohoto Slovníku slovenských spisovatelů 20. století.

Tu se letmo dotýkáme dalšího problému, jenž se ani tak netýká jen tohoto slovníku: bereme jej tedy spíše jako záminku k vyjádření. Součástí takových spisovatelských slovníků jsou dnes zcela přirozeně hesla věnovaná literárním kritikům, historikům a teoretikům, kteří nikdy nebyli beletristy, nic z krásného písemnictví nepublikovali nebo publikovali jen málo nebo málo významného. Často tu najdeme poměrně podrobné portréty samotných autorů slovníku nebo jejich „blízkých duší“, ale nejde jistě primárně

o nějaké „protekcce“. Důležitá je sama otázka, zda vůbec do takových slovníků, event. v jaké míře, zařazovat představitele těchto profesí. Chtělo by se odpovědět, že tyto profese nejsou pouze kritickou a historicko-teoretickou reflexí literárního vývoje a stavu literatury, ale jejich přímou součástí, jak se dříve po sovětsku říkalo, literárního procesu. To je jistě pravda. Na druhé straně je problematické, nakolik se tito autoři tím, že napsali pár knížek o literatuře, podíleli na reálném poetologickém vývoji literatury, nakolik se jejich díla stala přímo a organicky její součástí. Neznamená to, že by to například měli být jen literární kritici, nikoli historici nebo teoretici, často opak bývá pravdou – někdy se sem zařazují právě velmi abstraktní teoretici, což bývá otázka módy, tzv. vládnoucího diskursu, jakési povinné úcty před něčím jen málo srozumitelným. Jistě by do takového slovníku patřili v ruské literatuře M. Bachtin nebo ve francouzské J. Derrida, v české J. Mukařovský; z kritiků ve svých literaturách a možná dílem i mimo ně jistě F. X. Šalda, A. Matuška nebo A. Bagin. Oni něco znamenali, dostali se do povědomí svými soudy, své literatury přece jen formovali, i když je jistě otázka, do jaké míry a z jakého odstupu na to pohlížíme. Osobně se domnívám, že by tu autoři „neuměleckých“, byť i esteticky relevantních textů, být neměli. Proč by nemohly být speciální slovníky (a také jsou) literární vědy, vědců, kritiků apod.? Pokud by tu přece jen být měli, navrhoval bych opravdu jen ty významné, do této chvíle pokládané za skutečné spolutvářce literárního vývoje. V slovenském 20. století by to kromě uvedených mohli být jistě další, ale jmenovat nebudu, abych někoho nespravedlivě nevynechal.

Musím ocenit, že v slovníku jsou i lidé takřkajíc z okraje literatury, kteří do ní zasáhli, ale jsou známi spíše odjinud. Je to relativně důležité v tom smyslu, že to ukazuje literaturu jako pole ctižádosti, jako osobnostní realizační plochu a výpovědní hledisko. V době nezáviděníhodné pozice literatury je to krok správným směrem. Talže lze přivítat, že kromě koryfejí, jakými byli a jsou V. Mináč, L. Ballek, V. Mihálik, M. Válek (ten je skutečně kvantitativně „odbyť“), R. Sloboda, jsou tu vodohospodář J. Binder, známý i z polistopadové politiky, spíše novinář Stanislav Háber, spíše politik Juraj Slávik, Karol Sidor, doplněný mohl být i špičkový politik Slovenského štátu Alexander Mach, jehož paměti se v roce vydání slovníku péčí Matice slovenské objevily apod. Na jedné straně se tím zesiluje kontextuálnost literatury, na druhé se pak do literatury řadí všechno možné a oslabuje se její jádro, totiž literatura krásná, belles lettres. Proto je třeba ve všem hledat míru. Vynikající je, že slovník obsahuje řadu dominantních jmen překladatelů, jsou tu mj. Zora Jesenská, Mikuláš Gacek, Ivan Jackanin, Ľubomír Feldek, Ján Štrasser, Ján Zambor aj. Také jsou tu přítomni cizí slovakisté, to má zase souvislost s otázkou vznesenou výše. Nicméně spolu s českými slovakisty (ti jsou tu uvedeni vcelku v uspokojivém počtu: A. Pražák, E. Charous aj.), jsou tu Polák Jacek Kołbuszewski, na něhož mám dobré vzpomínky jako na recenzenta mých dvou knih z prahu 90. let, které nazval „samizdaty“ (bylo to tak doslova, vydal jsem tyto knížky sám vlastním nákladem) 90. let 20. století, dále ruská slovakistka Alla Mašková, je však škoda, že tu není také kontroverzní především bohemista, ale také slovakista Robert Pynsent. Přinosem je i uvedení slovenských spisovatelů ze zahraničí, z dolní země a ze Srbska, jimž Spolok slovenských spisovateľov věnoval kdysi samostatný sborník v řadě redigované Andrejem Červeňákem, a dále spisovatelé biliterární (např. Pavol Országh Hviezdoslav, Nataša Tanská, Vojtěch/Vojtech Zamarovský aj.). Řada Čechů působících na Slovensku, kteří se stali víceméně slovenskými spisovateli (Peter Jilemnický, Jaroslava Blažková), řada autorů působících v politické emigraci apod. Nebo na Slovensku narození

spisovatelé píšící potom spíše česky. Pokud jde o česko-slovenský aspekt, který byl kdysi, v době existence socialistického Československa, pokládán za takřka povinný a nadstandardní, i když se už nesmělo mluvit – jako za časů Alberta Pražáka a Josefa Jiráska – o československém jazyce a československé literatuře (Peterkúv „dvojramenný proud“ ze stejnojmenné knihy vydané r. 1986 nebo předtím „československý literární kontext“ Karola Rosenbauma z knihy z r. 1980 apod.) zde tak trochu upadá, ačkoli česká stopa tu není nijak zvláště potlačována. Z hlediska globálních vztahů slovenské literatury jsou jistě vztahy česko-slovenské dominantní – Čechům se o tom špatně píše – a mají nepochybně mnohem větší význam, než jak to vypadá v tomto slovníku, i když nesmíme zapomínat na často ještě silnější vztahy slovensko-maďarské, slovensko-německo-rakouské a zejména slovensko-polské, nemluvě o slovensko-ukrajinských a slovensko-ruských – a to pomijíme linie slovensko-italské, ale ty jsou dobově vymezeny určitými zájmovými vlnami. Je to dáno patrně národoveckou orientací autorů a jednak tím, že český kulturní tlak byl a je po dlouhá léta takový, že vznikala negativní reakce, tj. snaha vliv české kultury obecně a literatury zvláště oslabit, umenšit nebo eliminovat. No comment; cennější je si to uvědomit a počítat s tím jako se silnou, legitimní tendencí v současném slovenském kulturním životě, nikoli jako s něčím marginálním, jak se nám snaží sugerovat dnes u nás dominující proudy, ale také někteří Slováci.

Slovenská literatura 20. století, ale asi i období předcházejícího, je literaturou spisovatelských dynastií. To v české literatuře přece jen nemá obdoby, je to jako dynastie lékařů nebo právníků; literatura je často rodinná nebo rodová: stačí uvést jména Jesenský – Jesenská, Kraus – Krausová, Feldek – Feldeková, Ferko, Marušiak, Mikloško, Pauliny. Potěšilo mě, že je tu uveden zatím nikde neuváděný Jozef Hnitka, i když tu z nějakých důvodů chybí výbor jeho próz pořízený jeho dcerou Máriou Bátorovou i nějaká sekundární literatura vydaná dokonce mimo Slovensko (nejen Slováci píšou o slovenské literatuře!). Při některých jménech se nechť zamyslíme nad pomíjivostí popularity (Milka Zimková), hodnoty zůstávají hodnotami, i když často více v zahraničí než doma (O. Zahradník, J. Solovič), zamrzí absence Ľubomíra Ďuroviče, text o Dionýzu Ďurišinovi je zcela nedostatečný, když si uvědomíme, že to byl jeden z mála slovenských literárních vědců světového významu. Problém je s již zmíněnou sekundární literaturou: je jí málo, je slovenská, jako by snad slovakistika ani nebyla mezinárodním fenoménem. Do literatury patří i literární život: i když víme, že „světská sláva – polní tráva“ a nemusíme tu uvádět kdejakou funkci v spisovatelských svazech, spolcích nebo asociacích, PEN klub – na Slovensku organizace úctyhodná – je záležitost prestižní, která by se tu měla uvádět.

Slovník není faktograficky dotažen „up to date“, což může být způsobeno výrobními lhůtami, ale je to spíše výmluva minulorežimní; v dnešní době, kdy je možno vyrobit knihu i takového rozsahu a nákladu doslova za pár dní, to není omluvitelné a kniha tak ztrácí značný díl své aktualizací síly.

Každému slovníku lze vytýkat především to, co tam není, nebo co je tam jaksi navíc; proto takové připomínky nemám. Spíše – kromě uvedeného – jsou to často problémy hodnotové, jak bylo uvedeno. Ze slovníku sice vyplývají priority autorů (viz výše), ale jasně nevyplývá, jaké jsou nosné vývojové momenty slovenské literatury 20. století a kdo je – včetně autorů spíše 19. století, kteří sem okrajově zasahovali (a někdy i dosti dominantně) – utvářel. Různá jiná než estetická a poetologická hlediska, možná i jen přichylnost autorů k některému typu literatury, vedly k jistému porušení zásad „objektivit“ a spíše vypovídají o autorských prioritách literárních a literárněvědných. Na závěr

lze konstatovat, že je dobře, že slovník tohoto typu vznikl, že byl napsán, že se v podstatě nehledě na možné připomínky podařil. Neboť pokud je takové dílo psáno s dobrými úmysly ve smyslu hlouběji a z různých stran poznat povahu té které literatury toho kterého období, je vždy jevem pozitivním. Kdo se takovou prací nezabýval, těžko může svědčit o její nesmírné obtížnosti (viz o tom např. náš článek Raport o novém slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. Tvar 2001, č. 18, s. 19).

Nejlepším oceněním kolektivu autorů je především množství podnětů i reakce polemické, které svědčí o tom, že slovník zaujal nejen materiálem, ale i názory a obecnými principy své výstavby. To je užitečnější než neživotné pochvaly, které nic nepřinášejí. Českým slovakistům se dostává do rukou nepominutelná pomůcka i na poli česko-slovenských vztahů, nehledě na to, co bylo uvedeno výše.

Ivo Pospíšil

ZA HRANICE ŽÁNŘŮ

Ivo Pospíšil: *Střední Evropa a Slované*. Filozofická fakulta, Masarykova univerzita 2006.

Jiří Gazda – Ivo Pospíšil: *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech*. Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2007.

Jedním z paradoxů současného vědeckého diskursu je ironické zpředmětnění ideálu „panglosie“, svobodného mnohohlasu suverénních kritických soudů bez předběžné apriorní hierarchizace. Představa svobodného přístupu k informacím a jejich interpretacím, existující jako ideál prakticky v celých dějinách evropské civilizace, došla svého naplnění teprve v posledních desetiletích, avšak zároveň s tím vyvstaly nové problémy, vyplývající ze samé podstaty moderního pojetí vědecké činnosti. Prostor odborné komunikace je deformován genetickou vadou, zakotvenou v samotné podstatě vědecké práce. V komunikačním aktu není rovnoměrně zastoupena složka impulsu a recepce a důsledkem je nezřídka míjení vzájemně izolovaných promluv, jež postrádají adresáta. Tato nezamýšlený, leč reálně existující jev je navíc podporován rychlými proměnami prostředí, v němž se odborná debata odehrává. Jejich projevem ve slavistice je změna poměru mezi tradičně chápanými filologickými disciplínami a obory, dříve považovanými z hlediska slavistiky za pomocné. Vývojová tektonika tak stojí proti síle setrvačnosti a důsledkem je narůstající napětí, pociťované v konkrétních projevech jako symptom krize. Nalézt východiska z této situace předpokládá obnovit diskurs v plně šíři toho pojmu, tedy podpořit některé (zejména receptivní) části komunikačního aktu a na tomto základě přizpůsobit cíle a metody slavistických studií reálným potřebám.

Tímto směrem se ubírá činnost Ústavu slavistiky brněnské Masarykovy univerzity, v jehož čele stojí Ivo Pospíšil. Jeho dvě nové práce, mohou sloužit jako zpráva o metodologickém směřování jeho pracoviště i jako obecnější zamýšlení nad perspektivami oboru.

Ivo Pospíšil nabízí alternativu „panglosii“ vzájemně izolovaných hlasů v koncepci integrované žánrové typologie, jež textu přiznává atributy artefaktu zakotveného v reálném čase a prostoru, aniž by eliminovala jeho kvality imanentní estetické struktury. Napětí mezi těmito dvěma dimenzemi je tradičně zdrojem animozit jednotlivých „škol“,